

Négyen – két földrajz tankönyvről

avagy: „Ésszel járjuk be a Földet!”

Szerkesztőbizottságunk a jövőben az eddigieknél is többet kíván foglalkozni tankönyvek érdemi értékelésével, dicséretével vagy éppen kritikájával. A szándék és a műfaj természetesen nem új, de tény, hogy az igényes tankönyvkritika nem tudott meghonosodni pedagógiai irodalmunkban. Az okok szerteágazóak, és nyilván történelmi koronként is változtak. Ismereteink szerint a szubjektív szempontok (személyes kapcsolatok, szerzői hiúság, ambíció stb.) az üzleti érdekek, az éppen uralkodó politikai széljárások egyaránt közrejátszottak egy-egy recenzió megjelenésében.

Folyóiratunk ezt a szubjektivitást próbálja kiküszöbölni azzal, hogy egy-egy tankönyvről, tankönyvcsaládról egymás mellett több szerzőt is megszólaltatunk. Reményeink szerint ez segíti a könyvek objektív megítélését.

A fentiek alátámasztására a folyóirat elektronikus változatában közlünk egy közel másfél évszázaddal ezelőtt megjelent földrajz tankönyv bírálatot. Örülnénk, ha másfél évszázad elteltével mi is hasonló bírálatokat közölhetnénk.

*

PROBÁLD FERENC:

Ésszel járjuk be a Földet!

(Kereszty-Nagy-Nemerkényi-Sárfalvi: Lakóhelyünk, a Föld)

„Hogy a tanuló csak akkor tanuljon földrajzot, mikor a feje-lágya még be nem nőtt, mikor az alapvetés munkája van csupán, s midőn az épület építésére és betetőzésére kerül a sor, a felsőbb osztályokban a földrajzról, mint önálló tárgyról sohase halljon, az képtelenség.”- panaszolta 1908-ban Vargha Gábor, a kor kiemelkedő tantárgypedagógusa. Száz év múltán ugyan egy árnyalattal jobb, de korántsem megnyugtató a helyzet: valamennyi műveltségi terület közül a legkevesebb idő a földrajz tartalmi és fejlesztési követelményeit magában foglaló „Földünk és környezetünk”-re jut, amelynek oktatása a 10. osztályban rendszerint véget ér. A tantervi idő szorításában tanárok és tankönyvírók egyaránt nehezen küzdenek meg a hatalmas feladattal, hogy – a földrajz keretébe integráltan – egész sor természet- és társadalomtudomány (csillagászat, térképtan, földtan, meteorológia, hidrológia, demográfia, urbanisztika, közgazdaságtan) alapismereteit is közvetíteniük kell a tanuló ifjúság felé. A középiskolák 9. osztálya számára készült új tankönyv a diákok túlzott terhelésétől óvakodva, mégis hitelen, a nemzetközi összehasonlítást is kiálló színvonalon felel meg az említett kihívásnak.

A könyv szokatlanul nagy, A/4-es formátumával és borítójának eleven, már-már harsány színeivel hívja föl magára a figyelmet, s első látásra érdeklődést ébreszt. A 144 oldalnyi terjedelem 49 tanegység között oszlik meg, egy-egy órára pontosan 2 vagy 4 oldal feldolgozandó anyag jut. A jó ízléssel megszerkesztett és tartalmilag célszerűen tagolt szöveg azonban az egyes lapok felületének még a felét se foglalja el; annál bővebb teret kapnak a kitűnő nyomdatechnikával készült, tetszetősen kivitelezett színes ábrák (térképvázlatok, diagramok, tömbszelvények), ritkábban táblázatok, főként pedig a ragyogó fényképek, amelyekhez szinte mindig továbbgondolásra készítő kérdések kapcsolódnak. A távoli tájakat szemléletesen leíró, egy-egy fogalmat alaposabban körüljáró, vagy érdekességeket feldolgozó, apró betűs olvasmányokból viszont aránylag kevés van. Az egyes fejezetek bevezető kérdései és keretbe foglalt tömör tartalmi összegzései jól segítik a tanulást. A tankönyv sokféle kiaknázható módszertani lehetőséget kínál a tanárnak is anélkül, hogy – rendeltetésén túllépve - az óravezetést vagy a konkrét didaktikai megoldásokat meg kívánná határozni.

„Ésszel járjuk be a Földet!” – a szerzői előszó ezzel a Vámbéry Ármintól származó mottóval indítja útjára a könyvet, amelynek szerkezete pontosan követi a kerettantervben szereplő témaköröket. Az első nagy fejezet a Naprendszer kialakulásával és szerkezetével, a Föld mozgásaival és azok következményeivel foglalkozik, majd a térképekre, a földrajzi helymeghatározásra és az időszámításra vonatkozó ismereteket foglalja össze. A második fejezet tárgya a kőzetburok. A tárgyalás gondolati vezérfonalát itt a globális lemeztektonika korszerű elmélete képezi; ebből vezethető le a kontinensek földtörténeti kialakulása, a hegységképződés, a vulkánosság, a különböző kőzetek, ásványkincsek és energiahordozók keletkezése, valamint a különböző geoszférák között állandó kapcsolatot teremtő anyagáramlások szüntelen körfolyamata. Hasonló terjedelmű fejezet foglalkozik a légkör szerkezetével és dinamikájával, majd a hidroszférával, amelyet a víz körforgásának tárgyalása vezet be. A tankönyv szerzői otthonosan mozognak a különböző geoszférákra szakosodott földtudományok mindegyikében, és még a bonyolult összefüggések bemutatásában is alig-alig lehet túlzott egyszerűsítésből vagy figyelmetlenségből eredő apró hibát felfedezni. A tanulók számára is biztosan jól érthető, gondos fogalmazás szintén arról tanúskodik, hogy a tankönyv szövege hosszabb időszak pedagógiai tapasztalataira építő átdolgozás eredménye. Joggal hiányolható viszont a más tantárgyakkal való tudatos összehangoltság, hiszen a földrajz nagy ívű integratív szerepe ellenére se zárkozhat önmagába, széles határfelületeken érintkezik más természettudományokkal. A bolygók mozgásait leíró Kepler-törvényekkel, a légkör hőmérsékleti viszonyainak, továbbá a csapadékképződés folyamatainak mélyebb megértéséhez szükséges gáztörvényekkel és a halmazállapot-változásokkal a legtöbb tanterv szerint épp a 9. osztályos fizika keretében ismerkednek meg a tanulók. Mínderre hiába keresünk utalást, így a tantárgyak közti koncentrációs lehetőségek kihasználatlanul maradnak.

A tankönyvnek a geográfus szemlélet kialakítása szempontjából legérdekesebb fejezete azt mutatja be, miként alakulnak ki a különböző geoszférák közötti kölcsönhatásokból a nagy földrajzi övezetek. Ennek a klasszikus modellnek a jegyében követhetjük végig, hogyan változik a tájak arculata, az éghajlat és az élővilág az Egyenlítőtől a sarkvidékekig; a kihajtható belső borítón nagy méretű térkép is segíti az övezetek és

övek rendszerében való eligazodást. Az emberi tevékenység sokféle hatását, a sokasodó környezeti problémákat a tankönyv - helyesen – nem külön fejezetben, hanem az egyes geoszférákhoz, ill. földrajzi övezetekhez kapcsolva tárgyalja. E problémakör folytatásaként az utolsó fejezet a Föld népességének növekedésével és az urbanizáció folyamatával foglalkozik, ami már a társadalomtudományok körébe vezet át.

Becsukjuk a gyönyörű, tartalmas könyvet, és eltöprengünk: ugyan mit is hiányolhatnánk belőle? Hellyel-közzel talán jó lett volna egy-egy jelenség (pl. az „ózonlyuk” vagy a szmog) mélyebbre hatoló, részletesebb magyarázatát adni. A sarkvidékekre szánt terjedelem igencsak szűknek tűnik. Olvasásra nevelő, önálló ismeretszerzéshez kedvet teremtő, érdekes szemelvényekből, útleírás-részletekből több is elkelt volna. Pár soros vázlatban érdemes lett volna megemlékezni nagy tudósok (pl. Wegener, Lóczy vagy Cholnoky) életművéről. De hiszen – döbbenünk rá – mindez benne van a Nemzeti Tankönyvkiadó régóta létező másik, eredetileg gimnáziumoknak szánt tankönyvében, amely az egyszerű „Általános természetföldrajz” címet viseli. Az a könyv tartalmilag még magasabbra tette a mércét, de jóval szerényebb köntöse, halványabb illusztrációs anyaga miatt most biztosan hátrább szorul majd a piaci versenyben. Ha erre gondolunk, akkor az örömben, amelyet a „Lakóhelyünk, a Föld” kézbe vételekor éreztünk, egy csepp öröm is vegyül.

A globalizáció bővületében (Bernek Ágnes: Az ember és a Föld)

A középiskolák 10. osztályának szánt mű szokatlan formátumát, borítójának jellegét és egyes módszertani megoldásait tekintve folytatása az új tankönyvcsalád előző, „Lakóhelyünk, a Föld” címet viselő tagjának, ám a külső hasonlatosság csalóka: a két könyv közötti különbség jóval nagyobb annál, mint ami az eltérő tartalom okán várható lenne. A 9. osztály tankönyve minden részletében kiértelt munka, míg „Az ember és a Föld” inkább merész, némely vonásában meglepően friss és korszerű, más szempontból viszont kudarcos kísérletnek tekinthető.

Bernek Ágnes tankönyve képregény-szerű rajzba foglalt kerettörténettel indul: három diák – a nemzetközi földrajzverseny első három helyezettje – útra kel, hogy megismerje, milyen is a mi világunk a 21. század küszöbén. Így jutnak el hőseink a könyv lapjain a kaliforniai Szilícium-völgybe, a New York-i értéktőzsdére, a Kajmán-szigetek adóparadicsomába, a davosi Világgazdasági Fórumra, a Bangalore-i outsourcing-tanácskozáásra, a Világbank Afrika-konferenciájára, végül pedig a magyar Parlamentbe. Velük együtt ismételtelen fel-feltűnnek a könyvben az egész oldalas rajzos illusztrációk is; ezek egyike a képzeletbeli magyar biofalut, Barkócat ábrázolja. (Az éles szemű diákok jól derülnek majd azon, hogy a rajzoló a napkollektorokat a tetők helyett a földre, a házak félművékába helyezte.)

A 10. osztály földrajzi kerettanterve három nagy témakör tárgyalását irányozza elő: az első a világgazdaság szerkezetének és változási folyamatainak áttekintése, ezután

különböző fejlettségű és szerepkörű országok és országcsoportok egész sorának bemutatása következik, végül a globális környezeti problémák feldolgozásával zárul a tanév. A tankönyv érezhetően eltér a kerettanterv belső arányaitól: terjedelmének felét az alapfogalmaknak és a világgazdaság általános kérdéseinek szenteli, s emiatt szükségképpen kevesebb jut a másik két témakörre. A kerettantervben tételesen felsorolt országok közül jó néhányról (Benelux-államok, Svájc, Törökország, Egyiptom, Izrael) úgyszólván említés se történik, és persze a velük kapcsolatos új topográfiai fogalmakkal se találkozunk. A globális problémák és megoldási lehetőségeik szintén a szerzői szűkmarkúság áldozatai: ezekre az anyagrészekre a könyv terjedelmének alig tizedrésze jut.

A tankönyv gazdag módszertani eszköztára feltétlenül dicséretet érdemel. Minden tanegység bevezető kérdésekkel kezdődik, és keretbe foglalt tömör összefoglalással zárul; ezen kívül a nagy témakörök végén is találunk hosszú ismétlő-összegző kérdés- és feladatsorokat. Számos kitűnő ötlettel szolgál a könyv annak megválasztásához, hogy a fejlesztési követelményekkel összhangban milyen tevékenységek mozdíthatják elő a tanult ismeretek elmélyítését és gyakorlati alkalmazását. A feladatok között szerepel esszé írása, önálló kiselőadás elkészítése, szituációs játék, sőt fejlesztési terv kidolgozása is. A megoldáshoz szükséges többlet-információk összegyűjtését a tankönyv – és ez megint újdonság – egyértelműen az internetre alapozza: minden egyes lap alján megtalálható azoknak a honlapoknak a címe, amelyek az adott témában további részletes tájékoztatást és friss adatokat kínálnak. A világháló használatában való jártasság az élet-hosszig tartó tanulás szempontjából is kulcsfontosságú, és örvendetes lenne, ha a diákok a túlnyomórészt angol nyelvű portálokon valóban jól eligazodnának.

A fejlesztési követelmények között fontos szerepet tölt be a statisztikai adatok, diagramok önálló elemzése; ezt a tevékenységet a tankönyv temérdek ábrával, táblázattal és térképvázlattal, valamint a kiértékelés szempontjainak megadásával segíti. A tematikus világtérképek méretaránya azonban olyan kicsi, hogy a számunkra fontos európai országokat alig lehet rajtuk azonosítani. Elvileg helytelen, mégis többször előfordul abszolút értékek felületkartogrammal történő szemléltetése. A statisztikai adatok hamar elavulnak; már csak emiatt sem szerencsés, hogy a szöveget is sok fölösleges számadat terheli.

A tankönyv igen sok olyan fogalommal ismertet meg, amelyek nélkül a modern piacgazdaság működését nem lehet megérteni (pl. termelési tényezők, tőke, tőzsde, különböző értékpapírok, részvénytársaság, outsourcing, tőkeáramlások, adósságválság, transznacionális vállalatok, posztfordista termelési rendszer, protekcionizmus, integráció-típusok); ezeknek a definíciói a könyv végén található tárgymutató segítségével visszakéreshetők. Hellyel-közzel azonban minden magyarázat nélkül is felbukkannak új fogalmak (pl. periféria, félperiféria, költségvetési hiány). Az idegen szavakkal és új fogalmakkal való barátkozást a szöveg stílusa nem könnyíti meg; csupán példaként említjük, hogy a szerző termelés helyett következetesen „gazdasági termelésről”, iparágak helyett „ipari ágazatokról” ír. Kifogásolható adatokat, szakmai tévedéseket viszont alig lehet a szövegben felfedezni. Az utóbbiak közül elvi jelentősége miatt érdemes szóvá tenni, hogy a szerző a magyar gazdasági helyzetet befolyásoló tényezők tételes számbavételekor (144. p.) csupa külső faktort említ, feledve többek között a hazai munkaerő képzettségét vagy a kormány gazdaságpolitikáját.

Mínt hogy a világgazdasági folyamatok meglehetősen bonyolultak, taglalásuk inkább a középiskolák legfelső osztályaiába kívánkozna, és az ide vonatkozó ismeretanyagot csak különlegesen finom pedagógiai érzékkel lehetne a 10. osztály életkori sajátosságaihoz igazítani s emészthetővé – netán élvezhetővé – tenni. Vélhetően itt rejlik a tankönyv legnagyobb fogyatékosága: a bűvös GNI/fő és GDP/fő értékekre, a gazdasági növekedés ütemére és a tőke mozgásokra vonatkozó rengeteg aktuális információ háttérben nem válik megfoghatóvá ezek értelme és jelentősége a mindennapi élet szempontjából. Jellemző, hogy a tankönyvben központi szerephez jutó fejlettségi mutatóknak a vásárlóerővel történő, alapfokon is lényeges összevetésére, ill. az ezen alapuló átszámításra nem találunk utalást a szövegben. Az Európai Unió intézményeinek működését és közösségi politikáit 12 oldalas fejezet tárgyalja, de ebben egyetlen sor sincs, ami arról szólna: konkrétan mit jelent az uniós polgár (pl. a magyar diák) számára a szabad munkavállalás, a külföldön való letelepedés és tanulás joga.

„Azért vagyunk a világban, hogy valahol otthon legyünk benne.” – idézi a szerző a mű elején Tamási Áront. Félő, hogy abban a világban, amely e tankönyv lapjain kirajzolódik, a diákok nem fogják igazán otthon érezni magukat. A könyvet átható egyoldalú makrogazdasági szemlélet tükrében elhalványulnak a regionális különbségek, elvész az egyes országok és országcsoportok természeti és történeti alapon nyugvó sajátos arculata. A kerettörténet három diákja is csak a világgazdaság „felhőrégióiban” utazgat anélkül, hogy a helyi tájakat, a helyi lakosság életét és kultúráját közelebbről szemügyre vehetné. A csupasz tények, adatok, mutatók, diagramok mögött rejtve marad világnak a globalizáció korában se elhanyagolható sokszínűsége. Némiképp sarkítva úgy is fogalmazhatunk: ebben a tankönyvben éppen a két „címszereplő”, az ember és a Föld (no és persze a földrajz) vált mellékessé.

*

PATAKINÉ NAGY ERIKA

A Nemzeti Tankönyvkiadó földrajz tankönyvei a középiskolák 9-10. osztálya számára

Nehéz helyzetben vannak azok a tankönyvírók, akik a középiskolák számára földrajzból egységes tankönyv-család írására vállalkoznak. A nehézséget a középiskolák sokfélesége, és a földrajztudományok komplex, integráló, interdiszciplináris jellege okozza.

Az egyik problémát az jelenti, hogy egyre jobban polarizálódó társadalmunkban a különböző típusú középiskolák tanulóinak előzetes ismeretei, tanulási képességei, nevelési igényei nagymértékben különböznek egymástól. Egészen más tartalmú és metodikájú tankönyv szükséges a középiskolai szakképzésben, mint a továbbtanulásra felkészítő gimnáziumokban. A másik probléma pedig az, hogy a földrajz az egyetlen olyan

középiskolai tantárgy, amely a természet- és társadalomtudományok valamennyi ismeretanyagának térbeli rendjét képes bemutatni. E két tudományterület jellegében, tanulás- és tanítás-módszertanában olymértékben különbözik egymástól, hogy egységesítése csak a könyvek pedagógiai felfogását, felépítését, valamint szerkezetét, kiállítását illetően valósulhat meg.

E két könyv didaktikailag és módszertanilag egységes, konzekvens, eleget tesz a modern pedagógia követelményeinek. Ábra-és képanyaguk esztétikai értékükön kívül a tananyag szerves részét képezik, mert a legtöbb esetben kérdések, feladatok kapcsolódnak hozzájuk. A tankönyvek áttekinthetőségét segíti, hogy óraegységei oldal-párokat foglalnak el, s ez nagymértékben megkönnyíti a tanárok és a diákok dolgát a tananyag feldolgozása során. Újszerű megoldás az is, hogy a tankönyvben honlapcímeket is találunk, így az internet a képességfejlesztés eszközévé válhat: ízelítőt kaphatnak a tanulók a rájuk zúduló információk özönében való tájékozódásból, feldolgozásukból, hitelességük megítéléséből. Mindkét könyv bevezetőjében kitér arra, hogyan kell használni a tankönyvet, mit jelentenek a szín-jelölések, illetve milyen további eszközöket kell, vagy lehet igénybe venni a sikeres tanulás érdekében.

Az üdítően ható újdonságok mellett megtalálhatjuk a hagyományos tankönyvi elemeket is: a tananyagegységekhez kapcsolódó kérdések a koncentrációhoz, az összegzés, és a könyv végén található fogalomtár pedig az ismeretek bevéséséhez, vizsgára való felkészüléshez nyújt segítséget. Növelnék a könyvek használhatóságát a témakör egységeket lezáró összefoglalások, kulcsfogalmak. Igaz ugyan, hogy az ismeretanyag mennyisége és feldolgozottsága biztosítja a folyamatos tanulást, de az érettségi vizsgára való felkészülésben – közép- és emelt szinten egyaránt – lehetővé tenné az önellenőrzést a tanulók számára, ugyanakkor biztonságérzet, sikerélmény forrásává válhatna.

Bizonytalanná teheti, elkedvetlenítheti a tanulókat az is, hogy a képekhez tartozó kérdésekre nem mindig található válasz a szöveges magyarázatban; persze ez további kutatásra is ösztönözheti a téma iránt érdeklődő diákokat. A rendkívül szép és igényes ábrák, illusztrációk, rajzok mellett hiányoznak az olyan egyszerű, áttekinthető rajzok, sémák, táblázatok, folyamatábrák, amelyeket írásbeli vagy szóbeli felelete során a tanuló is le tud rajzolni.

„Ésszel járjuk be a Földet!”

Ez a Vámbéry Ármin idézet a 9. osztályosok számára készült általános természetföldrajzi tankönyv mottója. (Kereszty Péter – Nagy Balázs – Nemerkenyi Antal – Sárfalvi Béla: Lakóhelyünk, a Föld)

A tanárok és a tanulók számára egyaránt ez a földrajz legkedveltebb, legnépszerűbb, legtöbb érdeklődésre számot tartó egysége. Ennek a témakörnek az ismeretanyaga, szerkezete, tanításának módszertana évtizedek gyakorlata, tapasztalata során kristályosodott ki, amelynek stabil és időálló „kristályszerkezetéhez” viszonylag könnyen hozzáépíthető egy-egy új „ötlet-molekula” anélkül, hogy annak eredeti szerkezetét megromlálna.

E tankönyv egyik legnagyobb értékét a tananyaghoz szervesen hozzátartozó, művészi színvonalú képanyaga alkotja. A képek esztétikuma magára vonja a tanulók figyelmét, és szinte észrevétlenül, magától értetődően elindítja a motiváció – kérdezés – in-

formációszerzés – rendszerezés – rögzítés láncfolyamatát. Az ismeretanyag tartalma, a szövegezés minősége hozzásegíti a tanulókat annak megértéséhez, miért lehet fontos és hasznos számukra Vámbéry Ármin mondata: „Ésszel járom be a Földet!”

A korábban megjelent természetföldrajz tankönyvekhez képest szokatlan ennek a könyvnek a „tartózkodó”, visszafogott szövegezése. Nagyon óvatosan bánik a hasonlatokkal, megszemélyesítésekkel, humoros megfogalmazásokkal, pedig egy-egy találó kifejezést általában a diákok generációi emlegetnek szeretettel, ugyanakkor pontosan és szakszerűen. A tankönyv szerzői csak a bevezetésben „szólítják meg” a tanulókat; a továbbiakban csupán néhány kérdés tart fenn laza kapcsolatot a könyv és olvasója között. Hiányoznak a fejezeteket lezáró kérdések, és kevés a tanulók mindennapi tapasztalataira utaló jelenség, érdekesség leírása, magyarázata. A jártasságok és képességek fejlesztésének, az ismeretek rögzítésének és gyakorlati alkalmazásának eszközüül valószínűleg a tankönyvhöz kapcsolódó munkafüzet szolgál.

„Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne.”

Tamási Áron e soraival kezdődik a 10. osztályosok számára készült társadalomföldrajz tankönyv, Bernek Ágnes: *Az ember és a Föld* című munkája. (Sajnálatos módon az idézet szerzőjének neve nem szerepel az idézet alatt, pedig ezzel a tantárgyak közötti koncentrációt is lehetővé tenné.)

Korunk embere számára aktuálisabb ez a mondat, mint a történelem során bármikor. Napjaink értékrendje átalakulóban van: a korábban hasznosnak tartott tudás, az erkölcsi érték, a tanításközpontú pedagógiai gyakorlat olymértékű és gyorsaságú inflációjának lehetővé teszi, amelyet az új értékrendszer kialakítása csak nagyon nehezen tud követni. Sok a kiábrándult, reményvesztett fiatal, akik számára ez a könyv mintegy iránytűként mutatja a boldogulás lehetőségeit.

Ha a 9. osztály számára írt tankönyv újszerű, akkor a 10. osztály általános társadalomföldrajza forradalmasítja a középiskolai földrajzoktatást. A korábbi, hasonló témájú tankönyvek nagy hiányossága volt, hogy precíz magyarázataival szinte „agyonyomta”, az ismeretek passzív befogadására kárhóztatta a tanulókat, nem törődve azzal, hogy a magas színvonalú, szakszerű fejtegetés unalmassá is válhat.

Figyelemre és követésre méltó a tankönyv módszertani eszköztárának gazdagsága, amely serkenti a tanulók aktivitását. Érdekes és tankönyveknél szokatlan az egyes fejezetek – a diákok körében közkedvelt – képregény-szerű bevezetése. E formai újítással elkerülhető a „Miről fogunk tanulni?” unalmas kérdése, ugyanakkor felkelti az érdeklődést a meglehetősen száraz, nehéz társadalom-földrajzi fogalmak és jelenségek iránt.

A szerző folyamatos kapcsolatot tart fenn a tanulókkal, megszólítja őket, utasításokat ad, mint például: „Gondolkozzunk együtt!”, „Legyen mindig önálló véleményünk!”, „Oldjuk meg minél kreatívabban a feladatokat!” Ebben a tanulási folyamatban a tanár munkája „csupán” a viták vezetésére, a munka koordinálására és ellenőrzésére szorítkozik. Másik fontos nevelési feladata pedig az, hogy a tanulók áradó gondolat-folyamát az elsajátítandó ismeretek követelményrendszerének medrébe terelje, szem előtt tartva Oscar Heinroth szavait: „Amit az ember gondol, az többnyire téves, de amit az ember tud, az igaz.”

Ebben a könyvben is – éppúgy, mint a 9. osztályosokéban – találunk internet címe-
ket, de itt az internet nemcsak az információszerzés forrása, hanem a kapcsolattartás
eszköze is. A tanulók elküldhetik közvetlenül a könyv írójának észrevételeiket, kérdé-
seiket, és azokat a dolgozataikat, amelyeket a könyvben bőségesen előforduló, izgalmas
projekt-feladatok megoldására készítettek. A „virtuális világ” ebben a formában a tanu-
ló munkájának tárgyává válik, amelynek nem csupán passzív szemlélője, hanem fele-
lősségteljes, aktív alkotója lehet.

Ennek a tankönyvnek a felépítése, tartalmi, formai jellemzői tökéletesen illeszke-
nek a tanulók gondolkodásmódjához, érdeklődéséhez, az ismeretszerzés lehetőségei-
hez, valamint a XXI. század társadalmi elvárásaihoz. A könyv segítségével hatékonyan
lehet jól hasznosítható tudásra szert tenni. Igaz ugyan, hogy az így szerzett ismeretek
nem feltétlenül állnak össze egységes rendszerré, nem mindig felelnek meg a klasszi-
kus értelemben vett műveltségideálnak, de a kialakított kompetenciákkal felvértezve a
felnőtté váló diákok „valahol otthonra lelhetnek a világban”. A távoli jövőre nézve sok
kapaszkodót nem nyújtanak ezek az ismeretek, de ez nem is lehetséges, hiszen a világ
sorsát meghatározó döntések egyre inkább kollektívákban születnek, amelyeknek a
szempontjai a profit körül forognak, és mint tudjuk, a kollektív döntésekben az egyéni
felelősség meglehetősen háttérbe szorul.

Bernek Ágnes tankönyvének óriási erénye, hogy miközben az információforrások,
és feldolgozási módok eddig nem látott gazdagságát tárja az olvasók elé, ő maga
soha nem foglal állást a felvetett problémákkal kapcsolatban; a vitás kérdések eldönté-
sét és a következtetések levonását a tanulókra bízta. Ez történik a tankönyv utolsó fe-
jezetét képező, a globális problémák megoldását firtató „képregényben” is: „Reméljük,
hogy nemsokára egyre több emberben kialakul egy olyan típusú gondolkodás, amely a
magánérdekek helyett a Földünkért érzett közös erkölcsi felelősséget helyezi előtérbe.”

Megvalósulhat-e valaha ez a remény? Erre a kérdésre az általunk nevelt, felnövek-
vő generáció adja majd meg a választ.

*

SZÁSZ GYÖNGYI

Kereszty-Nagy-Nemerkényi-Sárfalvi: Lakóhelyünk a Föld

A tankönyv tananyagának felépítése logikus, az ismeretek egymásra épülnek. A
korszerű követelmények megértésére, feldolgozására és elsajátítására kiválóan alkal-
mas. A földrajzi jelenségek rendszerében mindenütt megtalálhatjuk hazánkat is. Na-
gyon jól tagolt, áttekinthető, a diákok számára is érthető nyelvezetű. A látvány és az
igényes tartalom összhangban van. A tananyagok elején feltett kérdések a figyelemfel-
keltés szempontjából nagyon fontosak. Elindítanak egy gondolatmenetet, és kérdése-
inkre a feldolgozás folyamán választ is kapunk. Jók a szöveges részekben a kiemelések,
a tananyag végén az összefoglalás lényegre törő.

A képek csodálatosak, élményszerűek, mintha ott lennének a jelenség közelében. A képek és képsorozatok alatti kérdések segítik a diákok gondolkodását. Egyes jelenségeket, s annak okait és folyamatát maguk fedezhetik fel. (Pl. a gejzír működése.) A táblázatok, ábrák, diagramok, tematikus térképek szemléletesek, elemzésre kiválóan alkalmasak. Az önálló feldolgozást segíti, hogy használatukhoz a szerzők útmutatást adnak. (Pl. a földtörténeti táblázatnál, hogyan, honnan, miért kezdje el a tanuló az elemzést.) Az ábrák esetében a jelenségek bemutatása, összehasonlítása, azonosságok és különbségek felfedezése segíti a megértést és tanulást. (Pl. vetődés, gyűrődés.)

A legkorszerűbb források ajánlásával serkenti önálló adatgyűjtésre a könyv a diákokat. Az adott témához segítségül a szerzők weboldalak címét adják meg. (Pl. időjárás- és vízállásjelentés készítésénél.)

A tankönyv mind órai, mind otthoni munkára kiválóan alkalmas. Lerövidíti a feldolgozás folyamatát, és kreatív gondolkodásra készítet a mechanikus tanulással ellentétben.

Berneke Ágnes: Az ember és a Föld

Ennél a tankönyvnél nem térek ki a tananyagrészek módszertani feldolgozására, mivel rendszere a *Lakóhelyünk a Föld* című, a 9. évfolyam számára írt könyvéhez hasonló. Inkább a tankönyv újszerűségét emelem ki. Ezt a tananyagot elég nehezen tudják a diákok elsajátítani, mert elvontnak találják. A könyv átolvasása után úgy gondolom, ez a tankönyv segítségére lesz diáknak és tanárnak egyaránt.

Nagyon ötletes a három tanuló utazása Földünkön. Különböző térségekből származnak, hazájuk- kontinensük sajátos látásmódjával. Maguk a diákok hívják fel a figyelmet a XXI. század gazdasági és társadalmi összetettségére. Képzletben velük utazunk az egész tanév során. Élményszerű az egyes régiók, országok, országcsoportok összehasonlítása a világgazdaságban. Nagyon fontosnak találom, hogy a tankönyv szerzője a történelmi háttérrel is bemutatja. Így a folyamatok sokkal jobban érthetőek. A képzeletbeli utazás folyamán megtudhatják a tanulók hazánk helyét és feladatait a világgazdaságban. A tankönyv fokozottan felhívja a figyelmet a globalizálódó világ problémáira és annak megértésére. A diákokkal meg kell értetni azt, hogy napjaink szorosan kapcsolódnak a globalizálódó világhoz. A könyv közel hozza a következő fogalmakat: bank, bankkártya, vonalkód, vásárlási szokásaink, világtermékek, információ, internet stb. A példák életszerűek, hiszen minden nap hallják, sőt használják ezeket.

Több esetben ötleteket kap a tanár, hogy a legnehezebb fogalmakat hogyan lehet játékos formában elsajátítani. (Pl. piac, devizapiac.) Ismétlésre a könyv végén társasjáték ad alkalmat. Az önálló adatgyűjtésre, illetve a témák után részletesebben érdeklődőknek minden tananyag után internetes weboldal ajánlás található. Egyaránt jól alkalmazható az órán és az otthoni tanulásban. A látvány és az igényes tartalom összhangja itt is megfigyelhető.

Ez a könyv túlmutat a földrajzi ismereteken: a jövőt ismerni akaró diákoknak fontos, komplex támpontokat, összefüggéseket, rendszereket ad, melyek segítségével talán

könnyebben megértik, mi is zajlik körülöttük a világban. Ezek az ismeretek nagyon fontos alkotói napjainkban az általános műveltségnek.

A két földrajzkönyvet nemcsak a tanároknak és a diákoknak, hanem szülőknak is ajánlom.

TÓTH ETELKA

Könyvek, amelyekből könnyű tanulni

Nyelvészként és gyakorló tanárként kézbe véve Kereszty Péter, Nagy Balázs, Nemerikényi Antal, Sárfalvi Béla *Lakóhelyünk, a Föld* (NTK 2008) és Bernek Ágnes *Az ember és a Föld* (NTK 2008) c. tankönyveit, mindenekelőtt a megjelenésük ragadta meg a figyelmemet. Végre olyan könyvek, amelyek kellő méretben (A/4-es formátum), kellő távolságban rendezett, könnyedén olvasható sorokkal, jó minőségű papírra nyomtatva, sok-sok képpel, szemléltető ábrával fűszerezve színesen és elevenen kommunikálnak az olvasójukkal. Hasonlóképpen nyilatkozott tizedik osztályos lányom is, aki ugyanezen tankönyvek jelenleg forgalomban levő változataiból tanulja több-kevesebb örömmel a földrajzot: „Hát igen, ezekből bizony sokkal könnyebb lenne tanulni!”

A lányomnak igaza volt, az extralingvális tényezők sokat segíthetnek a jó közérzet kialakításában. Mindkét könyv szövegrendezése didaktikusan felépített, egységes mintát követ: bal oldalra igazított, színes háttérrel kiemelt fejezet- és lecke-címek, színes betűkkel megjelenített, az adott lecke tartalmi csomópontjaira fókuszáló kérdések, alcímekkel tagolt szöveg, amelyben a kulcsszavak félkövér betűváltóval szedve hívják fel az információ fontosságára a figyelmet. Mindezt harmonikus összhangban követi a betűnagyság változása és a címháttér színvilága. Valamennyi leckét ún. Összegzés zár, amely – mert lényeges tartalmat közvetít –, ismét színesbe öltöztetve „ugrik” a szemünk elé. Az ily módon kiemelt részeket értelmezve, lényegében meg is tanultuk a leckét, amelynek terjedelme néhány kivételtől eltekintve következetesen egy-egy oldalpárt fog át. A képeknek, térképeknek, ábráknak, diagramoknak, táblázatoknak minden oldalon fontos szerep jut. Az illusztrációk szorosan kapcsolódnak a leckeszövegekhez. Tevékenység-központú tanulásra ösztönöznek. Azon túl, hogy vizuális információt közvetítenek, a képaláírásokhoz további kérdések, feladatok kapcsolódnak, amelyek újabb oldalról bontják ki a tananyagot. Ezeknek tipografálása ismét mintaszerű. Színviláguk, betűnagyságuk elkülönül, ugyanakkor szerves összhangban van a tananyagkifejtő szöveggel, illetve annak megjelenésével (néha volt csak olyan benyomásom, amikor már túl soknak tűnt az így közvetített információ). A tankönyvek világából kilépést jelentenek az oldalak alján elhelyezett információs sávban megjelenő internetcímek, amelyek használatára megvannak a megfelelő szövegszabványok. Mindkét tankönyvhöz kapcsolódik ún. Fogalomtár, amely címszavakban összegyűjtve és oldalszámok szerint visszakereshetően közli azokat a fogalmakat, amelyek szükségesek a középszintű érettségihez.

A tankönyvek szövegalkotása hasonló gondosságról tanúskodik. Megfelel a tudományos stílus követelményeinek, egyszerűen, tömören és világosan fogalmaz. Különösen precíz a 9. osztályos tankönyv, amelynek szövegeiben három-négy tagmondatnál hosszabb mondatokat elvétve lehet csak találni. A tizedikes tankönyv mondatai is inkább a nagyobb szövegszám miatt tűnnek esetenként terjedelmesebbnek, és néha emiatt nehezebben értelmezhetőnek. A szaknyelvi szókincs terminusai nem maradnak kifejtetlenül, a magyarázatra a Fogalomtár utalási rendszere a biztosíték. Didaktikai és nyelvi szempontból egyaránt fontos a kérdések és az utasítások megformálása. A kérdéseknek mindkét könyvben kiemelt szerepük van, hiszen a leckék elején feltett tartalomváró/nyitott kérdések vázlatként funkcionálnak, és az adott tananyagegység tételmondatait készítik elő. Ezért a megfogalmazásukra különösen ügyelni kell: szerepeljen bennük kérdőszó, legyenek rövid és szerkezetileg teljes (alanyt, állítmányt tartalmazó) mondatok. E tekintetben a szerzők igen gondosan jártak el. Szövegalkotás szempontjából formabontó a tizedikes könyv, amelynek a szó szoros értelemben vett társadalomföldrajzi anyagán túl képregénybe foglalt kerettörténete is van. A képregény egyes fejezetei a tankönyv fejezetei előtt bukkannak fel, funkciójuk az adott fejezetre való ráhangolás oldott, párbeszédes formában. A szerző által javasolt virtuális közösség kiépítését biztosan eredményesen fogja szolgálni ez a kommunikációs „trükk” is, hiszen nyelvileg egy másik regisztert szolgált meg, bizonyítva, hogy a földrajz nem csupán tantárgy, hanem maga a körülöttünk levő valóság, aminek színeit, különleges és néha talán kevésbé különleges tényeit, eseményeit mindenképpen hasznos és élvezetes megismerni.

*/Kereszty Péter–dr. Nemerkenyi Antal–dr. Sárfalvi Béla–dr. Nagy Balázs: Lakóhelyünk, a Föld. (A mi világunk.) Bp. : Nemzeti Tankönyvkiadó, 2008.
Bernek Ágnes: Az ember és a Föld. (A mi világunk.) Bp.: Nemzeti Tankönyvkiadó, 2008./*